

Tefsir Araştırmaları Dergisi

The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2024 (Nisan/April)

Bikâî'nin Tefsirinde Müteşâbihü'l-Kur'ân ve Hurûf-ı Mukattaa İlişkisi

The Relationship between Mutashabih of al-Quran and al-Huruf al-Muqattaa in al- Biqâî's

Tafsir

العلاقة بين متشابه القرآن والحروف المقطعة في تفسير البقاعي

Mehmet AKIN

Doç. Dr. Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri, Tefsir Ana Bilim Dalı
Assoc. Dr. Ankara University, Faculty of Theology
Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir
Ankara, Türkiye
makin@ankara.edu.tr

✉ <https://orcid.org/0000-0002-3186-6996>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Arařtırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 24/02/2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 03/04/2024

Yayın Tarihi/Date Published: 30/04/2024

Atıf / Citation: Akın, Mehmet. "Bikâî'nin Tefsirinde Müteşâbihü'l-Kur'ân ve Hurûf-ı Mukattaa İlişkisi". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 8/1 (Nisan/April, 2024), 129-151.

<https://doi.org/10.31121/tader.1442486>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Yayıncı / Published by: Ali KARATAŞ / TÜRKİYE

Öz

Anlama çabalarının tezahürü olan Kur'ân'daki müteşâbihler meselesi, Kur'ân'ın nâzil olmaya başladığı ilk dönemlerden itibaren merak konusu olmuş ve hemen her müfessir bu konuyla ilgili görüş belirtmiştir. Hicri 9. asrın önde gelen âlimlerinden Burhânüddîn el-Bikâî (ö. 885/1480) de Nazmü'd-dürer isimli tefsirinde müteşâbih âyetleri değerlendirirken onları te'vil etmenin önemine işaret etmiştir. Yahudi ve Hristiyanların Allah'ın gönderdiği mesajdan uzaklaşma sebeplerinin nazil olan âyetlerin zahiri anlamlarına bağlı kalmalarıyla ilişkili olduğunu düşünmüş, onların, müteşâbih âyetlerdeki anlam derinliğine uzak kalarak gerçek anlamdan koştuklarını belirtmiştir. Kur'ân-ı Kerim'i anlama çabaları içerisinde de benzer yaklaşımların söz konusu olabileceğine dikkat çeken Bikâî, bu konuda hatırı sayılır düzeyde eksik veya yanlış yorumların yine müteşâbih âyetlere yaklaşımdan kaynaklandığını ileri sürmüştür. Bu itibarla Kur'ân'daki müteşâbih âyetlerin anlaşılması konusuna ayrı bir ehemmiyet vermiştir. Bikâî, tefsirinde kelimeler, âyetler ve sureler arasındaki ilişkiyi kurarak onları sistematik bir şekilde toplamış, yaşamış olduğu asır ve sonrası için tefsir alanına önemli katkı sağlamıştır. Sonraki asırlarda yazılan birçok esere örnek teşkil eden eserinde ağırlıklı olarak dirâyet tefsiri yöntemini kullanmış; en küçük parça, harf ya da kelimedenden hareketle âyetlerin manalarına ve surelerin muhtevasına ulaşmaya çalışmıştır. Bikâî tefsirine ait tüm bu özellikler müteşâbih ve hurûf-ı mukattaa konusunun ele alınması ve çözümlü açısından farklı bir bakış açısını ortaya koymaktadır. Kur'ân'da yirmi dokuz surenin başında geçen hurûf-ı mukattaaaların müteşâbihattan olup olmadığı konusundaki tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Bu tartışmaların dayandığı temel düşünce Kur'ân'da var olan tüm âyetlerin Allah'ın muradına uygun bir şekilde anlaşılabilmesi gerektiğidir. Bu itibarla Kur'ân'da anlamı gizlenen bir âyetin olmaması gerektiğini düşünen âlimler, hurûf-ı mukattaa harflerini te'vil etme yoluna gitmişlerdir. Netice itibarıyla Kur'ân'ın muhatapları tarafından anlaşılmasını zorlaştıran her iki hususta da Bikâî kendine özgü bir yöntem geliştirerek te'vil yapmanın gerekliliğini ifade etmiştir. Bu çerçevede Bikâî'nin müteşâbih konusundaki görüşüyle birlikte mukattaa harflerine yüklemiş olduğu anlamları ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Kıraat, Kur'ân, Bikâî, Müteşâbih, Hurûf-ı Mukattaa.

Abstract

The issue of "Mutashabih," which manifests the efforts to comprehend, has been a subject of curiosity since the early times of the Quran's revelation, and nearly every mufassir has expressed opinions on this matter. Burhan al-Din al-Biqâî (d. 885/1480), a prominent scholar of the 9th Hijri century, emphasized the importance of interpreting Mutasabih verses while evaluating them in his commentary titled "Nazm al-durar." He believed that the deviation of Jews and Christians from the message sent by Allah was related to their adherence to the apparent meanings of the revealed verses. According to him, they distanced themselves from the profound meanings of Mutashabih verses, resulting in a detachment from the true essence. al-Biqâî systematically compiled words, verses, and the relationships between them, making significant contributions to the field of commentary for his era and beyond. His tafsir, which predominantly employs the method of dirâyet tafsir, endeavors to reach the meanings of verses and the content of chapters based on the smallest components such as letters or words. All these characteristics of al-Biqâî's tafsir present a unique perspective on the consideration and resolution of topics Mutasabih and al-Huruf al-Muqattaa. The discussions on whether al-Huruf al-Muqattaa at the beginning of twenty-nine chapters in the Quran are mutasabih or not continue to this day. The fundamental idea behind these debates is the belief that all verses in the Quran should be understood in a manner consistent with Allah's intended meaning. Scholars who hold this view have resorted to interpreting these letters. In conclusion, in both aspects that make understanding the Quran challenging for its recipients, al-Biqâî developed a unique method and emphasized the necessity of interpretation. In this context, we will strive to elucidate the meanings al-Biqâî attributed to al-Huruf al-Muqattaa in conjunction with his views on Mutasabih.

Keywords: Tafsir, Recitation (Qiraat), Quran, al-Biqâî, Mutashabih, al-Hurûf al-Muqattaa.

الخلاصة

لقد كانت مسألة فهم المتشابه في القرآن الكريم وتفسيره، من المسائل الشائكة في تفسير القرآن الكريم؛ نظرًا لأنها تعتمد على فهم كل مفسر وإدراكه، وحيث أنها أصبحت من المسائل الصعبة والتي لم يحسمها النص الشرعي منذ بدأ نزول القرآن، فقد أبدى كل مفسر تقريبًا رأيه في هذه المسألة. ومن هنا كان اختياري لبرهان الدين البقاعي (ت 1480/885)، أحد كبار علماء القرن التاسع الهجري، وتفسيره المسمى "نظم الدرر". ، الذي أشار فيه إلى أهمية تفسير الآيات المتشابهة مع تقييمها، والبحث في أعماق الآيات القرآنية؛ لأنه رأى أن سبب ابتعاد اليهود والنصارى عن منهج الله ورسالته يتعلق بتمسكهم بظاهر الآيات المنزلة، كما أنهم انفصلوا عن واقع المعنى الحقيقي بالابتعاد عن عمق المعنى المراد في الآيات الغامضة. وفي إشارة منه إلى أنه يمكن استخدام أساليب مماثلة في الجهود المبذولة لفهم القرآن الكريم، ادعى البقاعي أن قدرًا كبيرًا من التفسيرات غير الكاملة أو غير الصحيحة حول هذا الموضوع تنشأ من منهج تفسير الآيات المتشابهة. وفي هذا الصدد أولى أهمية خاصة بفهم الآيات المتشابهة في القرآن. كما أثبت البقاعي في تفسيره "نظم الدرر" العلاقة بين الكلمات والآيات والسور وجمعها بشكل منهجي، مما ساهم بشكل كبير في مجال التفسير في القرن الذي عاش فيه وما بعده، مما جعله قدوة لكثير ممن جاء بعده من المفسرين الذين اتخذوا تفسير القرآن الكريم مجالاً لهم؛ وقد ظهر هذا في محاولته الوصول إلى معاني الآيات ومضمون السور من خلال البدء من أصغر قطعة أو حرف أو كلمة. وتكشف هذه الميزات في تفسير البقاعي عن منظور مختلف فيما يتعلق بمعالجة وحل مسألة المتشابهات والحروف المقطعة في القرآن الكريم. ويدل هذا على استمرار المناقشات حول ما إذا كانت الحروف المقطعة المذكورة في بداية تسع وعشرين سورة من سور القرآن ما زالت من المتشابهات حتى اليوم. والفكرة الأساسية التي تقوم عليها هذه المناقشات هي أن جميع آيات القرآن يجب أن تفهم بما يتفق مع مشيئة الله؛ ولهذا أعرب البقاعي عن ضرورة تفسير القرآن الكريم من خلال تطوير أسلوب فريد يجعل من السهل على المخاطبين فهم القرآن في كل قرن. وفي هذا السياق سوف نحاول الكشف عن العلاقة بين المعاني التي ذكرها البقاعي للحروف المقطعة وبين رأيه في المتشابهات، محاولة منا لفهم لذلك المنهج الفريد الذي ارتضاه لنفسه في تفسير القرآن الكريم.

مفتاح الكلام: التفسير، القراءات، القرآن، البقاعي، المتشابهات، الحروف المقطعة.

Giriş

Kur'ân'ın anlaşılması konusu İslami İlimlerin en temel meselesi olmuştur. Bu mesele üzerine yapılan çalışmalar tarih boyunca varlığını sürdürmüştür. Devam eden ilmî, akademik çalışmalar bazen birbirlerini desteklerken bazen de farklılıklara zemin hazırlamıştır. Kur'ân âyetlerinin anlaşılması konusunda beşerin göstermiş çabayla birlikte ortaya çıkan anlam zenginliği, vahyin muhataplarına farklı bakış açıları geliştirme imkânı sağlamıştır. Bu amaçla ele almış olduğumuz çalışmamızın muhtevası içerisinde olan "muhkem, müteşâbih, hurûf-ı mukattaa" gibi kavramları Arapça sözlükler ve erken dönem tefsirlerden faydalanarak açıklayacağız. Vahyin ilk muhataplarının konuyla ilgili belirgin bir görüş birliğine varmamış olmasından hareketle konuyu temellendirmeye çalışacağız. Günümüzde de henüz bir görüş birliği sağlanamamış bu önemli konudaki rivâyetler ve müfessirlerin görüşlerinden yararlanacağız. Bu itibarla ihtiyaç duyulduğunda ilk dönem müfessirlerinin yaklaşımlarına değinerek Bikâî ve eseri Nazmü'd-Dürer özelinde konuyu yansıtmaya çalışacağız. Buradaki asıl amacımız müfessirin kutsal kitaplarla ilgili müteşâbih âyetlere yaklaşımını ortaya koymak olacaktır.

Müellif müteşâbih âyetlerin te'vil edilmesi konusuna oldukça önem vermiş, Tevrat ve İncil'deki tahribatın bu âyetlere yaklaşımdan kaynaklandığını ifade etmiştir. Nitekim tahrif edilmiş olan kutsal kitapların müteşâbih âyetlere yanlış anlam vermekten kaynaklandığını ileri sürmüştür. Bikâî'nin iddiasını ortaya koyabilmek adına özellikle erken ve yakın dönem müfessirlerin görüşlerine yer vereceğiz. Dönemin yaklaşımını ortaya çıkartarak konumuzla irtibatlandırmaya çalışacağız. Bu itibarla Mukâtil b. Süleymân'ın (ö. 150/767) et-Tefsîrü'l-Kebîr isimli eseri, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vil isimli eserine, Celâluddîn es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân ve ed-Dürri'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr isimli eserlerine başvuracağız. Bunlarla birlikte konuyla alakalı Ulûmu'l-Kur'ân eserlerine ve yine gerektiğinde farklı tefsirlere de müracaat edeceğiz. Necati Kara'nın, Bikâî özelinde yapmış olduğu Burhânüddîn Ömer b. el-Bikâî ve Tefsirindeki Metodu isimli doktora tezinden, İsmail Cerrahoğlu'nun Bazı Surelerin Başlangıç Harfleri isimli makalesinden, Celil Kiraz'ın, Mukâtil b. Süleymân'ın Muhkem ve Müteşâbih Anlayışı, Galip Türcan'ın Mâturîdi'ye Göre Muhkem ve Müteşâbih Âyetler isimli makalelerinden yararlanacağız. Makale sınırları içerisinde Bikâî'nin müteşâbih âyetlerin

te'vil edilmesi hususunda yaklaşımını ve hurûf-ı mukattaa konusundaki değerlendirmelerini ortaya koymaya çalışacağız. Bunu yaparken farklı müfessirlerin mukayeseli görüşlerini sınırlı tutarak Bikâî özelinde mahdut kalmaya çalışacağız. Müteşâbih ve hurûf-ı mukattaa konularını ihtiva eden farklı çalışmalar ele alınmış olmakla birlikte, bu iki önemli konunun ilişkilendirildiği çalışma sayısı yok denecek kadar azdır. Eser ve müellif özelinde yapılan çalışmaların sayısı az olmakla birlikte ele aldığımız konuya tahsis edilmiş müstakil bir çalışmaya da rastlanmamıştır. Müellifin konuya yaklaşımındaki te'vil ısrarı ve bunu gerçekleştirirken âyetlerin derinlemesine ele alınması gerektiği düşüncesi meselenin çözümünde önemli bir nokta olarak dikkatimizi çekmektedir. Bu itibarla İslam âlimleri tarafından görüş birliğinin sağlanmadığı müteşâbih ve hurûf-ı mukattaa konusunda Bikâî'nin yaklaşımını belirleyeceğiz. Çalışmamızda Bikâî'nin Kur'ân'ın müteşâbihleriyle mukattaa harfleri arasındaki ilişkiye dair değerlendirmelerini ele alıp incelemeyi amaçlamaktayız. Bu çerçevede özellikle Bikâî'nin müteşâbih konusundaki görüşüyle birlikte mukattaa harflerine yüklemiş olduğu anlamları ortaya koymaya çalışacağız. Tefsir alanında benimsemiş olduğu farklı bakış açısıyla meselenin anlaşılmasına ve alana katkı sunacağı amacını taşımaktayız.

1. Kur'ân'da “Müteşâbih” ve Bikâî'nin Konuya Yaklaşımı

Kur'ân-ı Kerim içerdiği manalar itibariyle âyetlerinin bir kısmı zahiren anlaşılabilirken, bir kısmı yoruma gereksinim duymaktadır. Allah'ın murad etmiş olduğu anlama ulaşma çabası olan bu durum, Kur'ân'ın ilk muhatapları Hz. Peygamber ve sahabe döneminden beri süregelmiştir. Yüce Allah “*Sana kitabı indiren odur. Onun (Kur'ân) bir kısım âyetleri muhkemdir ki bunlar kitabın esasıdır, diğerleri ise müteşâbihtir.*”¹ mealindeki âyette bu gerçeğe işaret etmiştir.² Bu âyette “muhkem” kavramıyla bazı âyetlerin kolayca anlaşılacağı, “müteşâbih” kavramıyla ise anlaşılması güç olan âyetlerin varlığı bildirilmiştir.³ Âyette muhkem ve müteşâbih ayrımı yapılmakla birlikte bu âyetlerin hangileri olduğu konusunda bir açıklama yapılmamıştır. Kelime anlamları itibariyle müfessirlerden bazıları Hûd suresinin 1. âyetine dayanarak Kur'ân'ın muhkem bir kitap olduğu düşüncesine ulaşırken, bazıları Zümer suresinin 23. âyetinden hareketle Kur'ân'ın tamamının müteşâbih olduğu kanaatine varmışlardır.

Muhkem kelimesi, sözlükte “güçlü”, “sağlam”, “tam”, “kusursuz” gibi anlamlara gelmektedir.⁴ Terim olarak ise; Kur'ân'da manası kolaylıkla anlaşılabilen, harici bir tefsire ihtiyaç duymayan âyetleri ifade etmektedir.⁵ Müteşâbih kelimesi ise; benzerlik, kapalılık anlamlarına

¹ Âl-i İmrân 3/7.

² Hayrettin Karaman vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 1/489-490. (Çalışmamızda kullanılan tüm âyet meallerinde bu eserden istifade edilmiştir.)

³ Bk. Enver Apa, “Müteşâbih Ayetler Kavramı Hakkında Tarihi ve Semantik Bir İnceleme”, *AÜİFD* 43/2 (2002), 152-153.

⁴ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî (Beyrut: Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, ts.), 3/67; Ebü't-Tâhir Mevdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît ve'l-Kabesü'l-vasît el-Câmi' Limâ Zehebe min Luğati'l-'Arab Şemâtî'*, thk. Muhammed Naim el-Arkusi (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2005), 1/1095.

⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 128; Mehmet Akif Koç, *Tefsir el-Kitâbi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 342.

gelir.⁶ Aralarındaki benzerlikten dolayı iki şeyden birinin diğerinden ayırt edilememesi nedeniyle ihtimallerden birini tayin edebilmek için harici delile ihtiyaç duyulmasını ifade eder.⁷ İlk dönem müfessirlerinden Mukâtil b. Süleymân “muhkem”in tüm kutsal kitaplarda yazılı tüm peygamberlere ve onların ümmetlerine emredilmiş hükümler olduğu konusunda görüş belirtmiştir. Bu itibarla muhkemi kitabın aslı/esası olarak kabul etmiştir.⁸ Genel kabule göre Kur'ân âyetlerinin bir kısmı her bir okuyucunun kolayca anlayabileceği muhkem âyetlerden oluşurken, bir kısmı ise her okuyucunun farklı yorumlar yapabileceği ve anlaşılması güç müteşâbih âyetlerden oluşmaktadır.⁹ Bu iki temel görüş doğrultusunda muhkem ve müteşâbih âyetlerin hangileri olduğu hususunda tartışmalar varlığını devam ettirmektedir.¹⁰ Buna ilaveten önemli bir tartışma konusu da müteşâbih âyetlerin kimler tarafından hangi ölçüde bilinebileceğidir. Bazı âlimler Âl-i İmrân suresinin 7. âyetindeki “râsîhûne fi'l-ilm” ifadesine dayanarak ilimde rüsh sahibi olanların müteşâbihleri bilebileceklerini ifade etmişlerdir. Onlara göre Allah dışında müteşâbihler hakkında bilgiye ulaşmak ilimde rüsh sahibi olanlara mahsus kılınmıştır. Ancak onlar da hepsi Rabbimizin katındandır diyerek iman eder, te'vil yapma yolunu seçmezler.¹¹ Müteşâbih âyetler konusundaki bu belirsizlikler nedeniyle sahabenin Hz. Peygamber'e zaman zaman sorduğu kıyametin vakti¹² ve ruhun niteliği¹³ gibi müteşâbih konularda kesin ve net bilgi sahibi olmak mümkün değildir. Buna rağmen sahabenin müteşâbih âyetleri anlama çabası içerisinde de girdiğini görmekteyiz.¹⁴ Ancak bu yaklaşımın doğru olmadığını düşünen Hz. Aişe, sahabeden müteşâbih âyetlerin anlamlarıyla ilgili sorgulamaya girenlerle irtibatın kesilmesi gerektiğini söylemiştir. Müteşâbih âyetlerle ilgili istisna tutulan ilimde rüsh sahibi olanların aslında bu âyetlerin anlamlarını bilmelerini değil, âyetlere inanmaları gerektiğini vurgulamıştır. Hz. Ömer ise müteşâbih âyetlere dayanarak münakaşaya girmeye çalışanlara verilecek en güzel karşılığın Hz. Peygamberin sünneti olduğunu zikretmiştir.¹⁵ Tüm bunlar Kur'ân'ın nazil olmaya başladığı ilk dönemlerden itibaren bazı âyetlerin birtakım kaygılarla münakaşalara yol açtığını göstermektedir.¹⁶ Hz. Aişe ve Hz. Ömer'in müteşâbihin te'vil edilmesine dönük bu yaklaşımının aksine Bikâî zahir anlamlardan hareket etmenin yanlış olduğunu zikretmekte te'vil yapmanın gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Benzer bir durum, anlamları hakkında oldukça farklı görüşler ileri sürülen hurûf-ı mukattaa harfleri için de söz konusudur. Netice olarak hem müteşâbih hem de mukattaa harflerinin bulunduğu âyetlerde anlama açısından sadece Allah'ın ezeli ilminde gizli olan bilgilerin var olduğu bir gerçektir. Ancak muhataplar açısından söz konusu âyetler her asırda anlaşılmaya muhtaç bir şekilde varlığını sürdürmektedir.

⁶ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 3/404; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, thk. Muhammed 'Avd Mir'ab (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 2001), 6/58; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr (Kahire: Daru Sadır, 1993), 13/504; Koç, *Tefsir el Kitabı*, 343.

⁷ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân* (Şam: Dâru'l-Kalem, 1430/2009), 254; İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l Kur'an* (Kahire: y.y., 1973), 102; Yusuf Şevki Yavuz, “Müteşâbih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/204.

⁸ Mukâtil b. Süleymân, Ebû'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr* (Beyrut: Dâru İhyai Turasil Arabî, 1423/2002), 1/263-264.

⁹ İsmail Çalışkan, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 147-149.

¹⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 128.

¹¹ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2023), 156.

¹² el-A'râf 7/187.

¹³ el-İsrâ 17/85.

¹⁴ Ebû'l-Fazl Celâluddîn es-Süyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1432/2011), 2/148-149.

¹⁵ Celâluddîn es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1407/1974), 3/6-8.

¹⁶ Galip Türcan, “Mâtürîdî'ye Göre Muhkem ve Müteşâbih Âyetler”, *Milel ve Nihal* 7/2 (2010), 279-281.

Tefsir ilminin en önemli konularından biri olan Kur'ân'daki müteşâbihler, Kur'ân'ın anlaşılması açısından oldukça önem taşımaktadır. Literatürde muhkem konusuyla birlikte ele alınan müteşâbih kavramı, âyetlerin anlaşılması ve yorumlanması açısından birçok tartışmaya sebep olmuştur.¹⁷ Nitekim muhkem âyetlerin kendisiyle amel edilen âyetler olduğu konusunda ittifak edilmiştir. Müteşâbih konusunda ise herhangi bir ittifak söz konusu değildir.¹⁸ Bu itibarla kalbinde eğrilik bulunanlar müteşâbih âyetler üzerinden Allah'ın muradını kendi düşüncelerine taalluk ettirmeye çalışmışlar, kendi istedikleri zemine ulaşmak için sadece âyetlerin zahiri anlamlarından hareket ederek gerçeğin dışına çıkmışlardır.¹⁹ Bikâî'nin müteşâbih konusunda en çok dikkat çektiği husus da tam budur. Bikâî esas itibariyle muhkemin Allah'ın kullara amelî açıdan emirleri, kalp ve nefsin halleri konusunda insan için manası açık olan âyetler olduğunu ifade etmiştir. Müteşâbihin ise manasını anlama hususunda insanın aciz olduğu ve bundan dolayı Allah'ın noksandan münezzehe olduğunu ifade etmek durumunda kaldığı âyetler olduğunu belirtmiştir.²⁰ O halde Bikâî'nin muhkem âyetlerin amel etmek, müteşâbih âyetlerin ise iman etmek için indirildiği görüşünde olduğu söylenebilir. Yine Bikâî, insanın Allah kelamı olan Kur'ân'ın emirlerini tam bir teslimiyet içerisinde ittihaz ettiğini, hatta onda bulunan gaybı ilgili bilgilerin bu teslimiyeti zorunlu hale getirdiğini, sahih bir inanca sahip olabilmek için gerekli olan gaybe iman derecesine ancak bu şekilde ulaşılacağını ifade etmiştir.²¹ O, müteşâbih kavramını açıklarken Hz. İsa örneğini vermiştir. Hz. İsa'nın yaratılışının herhangi bir beşer vasıtasıyla olmayıp tamamen yaratıcının takdiriyle gerçekleştiğine dikkat çekmiş, buna iman edenler için tam bir nazârî teslimiyetin olduğunu belirtmiştir. Bu örnekle birlikte semavî kitapların hepsinde muhkem ve müteşâbih âyetlerin bulunduğunu da vurgulamış; tüm dinlerde olduğu gibi İslam dininde de muhkem ve müteşâbih âyetlerle insanların imtihana tabi tutulduğunu, böylece Allah'ın takdir etme kudretini ve hikmetini bilenle (ilimde rûsuh sahibi olan) bilmeyenin birbirinden ayrıldığını söylemiştir.²²

Bikâî'ye göre, ilim sahipleri müteşâbihe Allah'ın katından olduğunu söyleyerek iman ederler. Kendi aralarında ihtilafa düşmeden acizliklerinin farkında olurlar. Allah'ın noksan sıfatlardan münezzehe olduğuna inanarak anlama konusunda ondan yardım isterler. Yüce Allah onlara yardımını göndererek müteşâbihi anlama imkânı sunar. Bu şekilde sahabe dışında bir kısım ilim sahipleri de müteşâbihi anlayabilir. Bikâî, Harâllî'den (ö. 637/1240) rivâyetle müteşâbihi anlamanın iki şekilde olabileceğini açıklamıştır. Birincisi, âlimlerin müteşâbihe iman etmesi ve anlama açısından daha öteye geçmemesidir. İkincisi ise Yüce Allah'ın kendilerine lütufta bulunduğu âlimlerin Allah'ın müstesna sıfatlarını ve esma-i hüsnasını anlama derecesine çıkmalarıdır. Ancak bu seviyede dahi müşahede ettikleriyle âyette zikredildiği üzere “O'na

¹⁷ Bk. Necati Kara, *Burhânüddîn Ömer b. el-Bikâî ve Tefsirindeki Metodu* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981), 353-358; Necati Kara, “Nazmü'd-Dürer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/463-464.

¹⁸ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983), 1/190; Celil Kiraz, “Mukâtil b. Süleyman'ın Muhkem ve Müteşâbih Anlayışı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/1 (2011), 96-97.

¹⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Hecr, 1422/2001), 5/188-227.

²⁰ Ebü'l-Hasen Burhânuddîn el-Bikâî, *Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyât ve's-Süver* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İslamî, ts.), 1/65.

²¹ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 1/68-69.

²² Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 4/226.

benzer hiçbir şey yoktur.”²³ “O'nun hiçbir dengi yoktur.”²⁴ diyerek acizliklerinin farkına varırlar.²⁵ Buna göre Bikâî, her ne kadar ilimde yüksek derecelere ulaşılsa da müteşâbihatın tamamen bilinemeyeceği kanaatindedir. Bu konuda sarsılmaz bir imanla teslim olarak yaratıcının kudretine sığınmanın tek çıkar yol olduğunu düşünmektedir.

Bikâî'nin müteşâbihlerle ilgili öne sürdüğü önemli bir diğer konu da tüm kutsal kitaplarda benzer âyetlerin bulunduğu hususudur. O, bu tespiti dayanarak müteşâbihlere semavî dinlerden örnekler göstermiştir. Mesela Yahudiler Tevrat'ta Allah dışında, insanların birbirine secde edebileceğine dair sözler olduğunu söylemişlerdir.²⁶ Ancak Yahudilerin yanlış yorumladıkları bu secdenin yüceltmek amacıyla değil tazim etmek amacıyla yaptıkları davranış olduğunu ifade etmiştir. Başka bir ifadeyle bu secdenin Yahudilerin belirli durumlarda yaptıkları gelenekler ve göreneklerinden ibaret olduğunu ileri sürmüştür. Hristiyanlar ise İncil'deki “eb” (*baba*) ve “ibn” (*oğul*) kelimelerini te'vil etmeden gerçek anlamlarında kabul ederek Hz. İsa'ya Allah'ın oğlu yakıştırmasını yapmışlar, âyetlerin zahiri anlamlarının ötesinde te'vile muhtaç olduğuna aldırış etmemişlerdir. Böylece onlar kalplerinde eğrilik bulunduğunu ortaya çıkarmışlardır.²⁷ Hâlbuki Yüce Allah için kullanılan isim ve sıfatların te'vil edildiği gibi âyetleri te'vil ederek anlamaya çalışmış olsalardı böyle bir sapkınlığa düşmemiş olacaktı. Bikâî, Hristiyanlarla ilgili bu tespiti yaptıktan sonra mevcut İncil'lerde Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olmadığına dair de ifadelerin bulunduğu dikkat çekmiştir. Ayrıca Beyzâvî'den (ö. 685/1286) nakilde bulunarak Allah'a çocuk isnat etmenin sebebini açıklamıştır. Daha önceki dinlere mensup olanlar ilk yaratan olması sebebiyle Allah'a mecâzen “baba” demişler, hatta babaya küçük Rab Allah'a ise büyük Rab diyerek onları yüceltmek istemişlerdir. Allah'ın her şeyin yaratıcısı olması sebebiyle büyük Rab, babanın ise Allah'ın yaratmasına vesile olan küçük Rab olduğunu düşünmüşlerdir. Zaman içerisinde böyle bir inanın insanlar arasında yaygınlaşmasıyla birlikte yanlış bir itikada kapılmışlardır. Zira bu şekilde bir inanma, ilahi metni anlama çabası içerisinde olanlar için anlamın içerdiği derinliğe ulaşmalarına engel olmuştur. Bu sapmayla birlikte Allah'ın onlara indirdiği ilahi kelimadan murat ettiği anlamın dışına çıkmışlardır.²⁸

Bikâî, Yahudi ve Hristiyanların müteşâbihlerle ilgili yanlış tutumlarına değindikten sonra bazı kelimeler üzerinden Kur'ân'daki örneklere yer vermiştir. Mâide suresinin 64. âyetindeki “يَدُ اللَّهِ مَغْلُوبَةٌ”²⁹ ve Fetih suresinin 10. âyetindeki “يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ”³⁰ ifadesini yorumlamıştır.³¹ Bu âyetlerde “yed” (*el*) kelimesinin kinayeli bir anlatıma sahip olduğuna işaret etmiş, Allah'ın ya-

²³ eş-Şûrâ 42/11.

²⁴ el-İhlâs 112/4.

²⁵ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 4/239-240.

²⁶ *Kitabı Mukaddes* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1969), Yar.48:12, 50.

²⁷ *Kitabı Mukaddes*, Mat.3:17, 3; 28:9, 17, 19, 34.

²⁸ Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Subhî b. Hasan Hallâk - Mahmûd Ahmed Atraş (Beyrut: Dâru'r-Reşîd, 1421/2000), 1/132; Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 4/233.

²⁹ “Yahudiler “Allah'ın eli bağlanmış!” dediler. Asıl kendi elleri bağlanmıştır ve söyledikleri yüzünden lânetlenmişlerdir. Aksine O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir. Rabbinden sana indirilen, onlardan birçoğunun azgınlığını ve inkârcılığını kuşkusuz arttıracaktır. Onların arasına kıyamete kadar sürecek düşmanlığı ve kini saldık. Ne zaman savaş ateşini tutuşturmuşlarsa Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuk için çaba harcarlar; Allah ise bozguncuları sevmez.”

³⁰ “Sana yeminle bağlılık sözü verenler gerçekte bu sözü Allah'a vermiş oluyorlar, Allah'ın eli onların elleri üzerindedir. Bu sebeple kim Allah'a verdiği ahdi bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur, Allah'a verdiği sözün gereğini yerine getirene ise Allah yakında büyük ödül verecektir.”

³¹ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 6/220; Ayrıca bk. Şerif er-Radî, *Kur'an Mecazları Telhîsu'l Beyân fî (an) Mecâzâtî'l-Kur'an*, çev. İsmail Durmuş (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), 54, 291.

rattığı varlıklar için kullanılan bir uzuv olmadığını belirtmiştir. Bu kelimenin tüm noksan sıfatlardan münezzehe olan Allah'ın “güç, kuvvet ve cömertlik” sahibi anlamında mecâzî bir manada kullanıldığını söylemiştir.³²

Müteşâbihlere verilebilecek diğer bir örnek ise Tâhâ suresinin 5. âyetindeki “الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى /rahmanın arşa istiva etmesi” ifadesidir. “İstivâ”nın gerçek anlamı, bir sultanın tahtına oturması ve oradan hâkim olduğu bölgeyi yönetmesidir. Bikâî ise burada ne sultanın ne de tahtın olduğunu ifade etmiş; Zemahşerî’den (ö. 538/1144) alıntı yaparak bu âyetteki “rahman” kelimesinin merfu okunup övgü anlamı taşıdığını belirtmiş; arşın yüksekte olması nedeniyle kralın tahtına benzetildiğini, tahtın kralın ayrılmaz parçası olduğunu, kralın yönetimi ele aldığına “tahta çıktı” ifadesinin kullanıldığını belirtmiştir. Dolayısıyla “istivâ”nın “tahta çıkmak/oturmak” şeklinde kinayeli bir anlatımla mülk sahibinin yönetme yetkisini alması anlamında kullanıldığını, bu şekilde bir kullanımla esasen söz ve irade sahibi olduğu anlamının kolaylıkla anlaşıldığını dile getirmiştir.³³ Bikâî, “istiva” kelimesini Abdullah b. Ömer’den rivâyet edilen benzer kullanıma sahip bir hadisle açıklamıştır: “Şüphesiz Âdemoğullarının kalpleri tek bir kalp gibi Allah’ın iki parmağı arasındadır. Onu istediği yöne çevirir.”³⁴ Onun belirttiğine göre, bu hadiste kalbin Allah’ın yönlendirmesiyle hareket ettiği yani Allah’ın müsaade etmesiyle hareket etme/seçme imkânı bulunduğu anlatılmıştır. “Allah’ın iki parmağı arasındadır” ifadesi O’nun herhangi bir uzva sahip olduğu anlamında değil, kalplerin alacağı durumun Allah tarafından dilenmesi ve takdir edilmesi anlamındadır. Böylece âyetteki anlatımla hadisteki anlatımın benzerliği ortaya çıkmaktadır. Nitekim her ikisinde de mecâzî bir anlatımın olduğu açıkça görülmektedir.³⁵

2. Kur’ân’da “Hurûf-ı Mukattaa” ve Bikâî’nin Konuya Yaklaşımı

Kur’ân’da yirmi dokuz surenin başında hurûf-ı mukattaa olarak bilinen harfler yer almaktadır. Bu harflerin anlam bakımından muhkem veya müteşâbih olması hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kur’ân’da anlamı bilinmeyen bir âyetin olmaması gerektiğini düşünen âlimler, bu harflerin te’vil edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Nitekim birçok âlim mukattaa harflerini müteşâbihattan saymasına rağmen, onların neye delalet ettiği hususunda yorum yapmaktan geri durmamıştır.³⁶ Allah’ın bu harfleri zikrederek neyi murat ettiği konusunda Kur’ân’da ve hadis kaynaklarında kapsamlı bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ayrıca sahabenin bu harflerin anlamıyla ilgili bir sorgulamaya gitmemelerinin sebebinin, harfleri anladıklarından mı yoksa Arap dilindeki kullanımdan mı kaynaklandığı tam olarak bilinmemektedir. Haddizatında mukattaa harfleriyle ilgili sahabenin belirgin bir sorgulamaya gitmemesi bu konuda müfessirlerin yorumlarına da kapı aralamıştır. Nitekim asırlar içerisinde bu harflerin anlaşılması hususunda ciddi çabalar sarf edilmiştir. İslam âlimlerinin önemli bir kısmı bu harfleri müteşâbihattan sayarak manasını sadece Allah’ın bileceğini düşünmüştür. Bununla birlikte Fahreddin er-Razî (ö. 607/1210), İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve Elmalılı (ö. 1361/1942) gibi bazı âlimler ise söz

³² Bikâî, *Nazmü’l-Dürer*, 18/295-296.

³³ Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hakâ’iki Gavâmizi’t-Tenzil ve ‘Uyûni’l-Ekâvil fi Vücûhi’t-Te’vil* (Beirut: Daru’l-Ma’rife, 1430/2009), 651-652.

³⁴ Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Câmiu’s-Sahih*, “Kader” 2654, 2045; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre Tirmizî, *Câmiu’l-Kebîr*, “Kader” 2140, 4-19.

³⁵ Bikâî, *Nazmü’l-Dürer*, 12/268-269.

³⁶ Numan Çakır, *Kur’ân’da Hurûf-ı Mukattaa* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020), 23.

konusu harflerin anlamlarını sadece vahyin ilk muhatabı olan Hz. Peygamberin bildiğini düşünmüşlerdir.³⁷ Bir kısım İslam âlimi ise Kur'ân'ın tüm âyetlerinin bir mesaj içerme gerektğini düşünerek bu harfleri te'vil etmeye çalışmışlardır. Bu konudaki çabalar neticesinde ortaya çıkan görüşlerin ilki, mukattaa harflerinin başında yer aldıkları surelerin isimleri olduğu, diğer görüş ise bu harflerin Kur'ân'ın i'câzını ortaya koyarak dinleyenin dikkatini çekmek amacıyla nazil olduğudur. Bu görüşler arasında ikinci görüş zaman içerisinde daha çok ağırlık kazanarak genel kabul görmüştür.³⁸

Mukattaa harfleri selef âlimleri Ş'abî (ö. 107/722) ve Süfyan-ı Sevrî (ö. 127/744) tarafından Kur'ân'ın sırları olarak kabul edilmiş, bu sırlarda bazı manaların gizlendiği savunulmuştur. Bu görüşe Hz. Ebû Bekir'in (ö. 13/634) “*Her kitabın bir sırrı vardır. Allah'ın Kur'ân'daki sırrı da surelerin evvelleridir.*” sözü ile Hz. Ali'nin (ö. 41/661) “*Her kitabın bir özü vardır. Kur'ân'ın özü ise hece harfleridir.*” sözü delil gösterilmiştir.³⁹ Bu görüşü hurûf-ı mukattaa müteşâbihattan sayan Semerkandî (ö. 373/983) de desteklemekte, İbn Abbas'tan rivâyetle bu harflerin anlamlarını sadece Allah bilir demekte ve hurûf-ı mukataanın sır olduğunu kabul etmektedir.⁴⁰ Bu sırdan hareketle bu harflerin tamamı Allah'ın gizlenmiş olan ismi azamı en yüce ismine işaret etmektedir.⁴¹ Mukattaa harflerinin muhtelif anlamlara gelebileceği görüşü Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ında da yer almaktadır. Nitekim Mâtürîdî'ye göre, bu harfler yemin ifadeleri olarak belli surelerin başında zikredilmiş, böylece Kur'ân'ın ilk muhataplarının geleneğinde var olan değerli şeylere yemin etme alışkanlığı bu harflerde uygulanmıştır. Bu harflerin çeşitli hikmetler taşıdığı, konuşma ve dinleme nimetine işaret ettiği ve bu şekilde insanlara iletişim imkânı verildiği hatırlatılmıştır. Bir diğer görüşe göre ise bu harflerden her biri, ebced hesabına göre insanlar için önemli durumlara işaret eden rumuz ve sembollerdir. Bu sembollerle Müslümanların karşılaşacağı durumlar, devlet yöneticilerinin sayıları ve devletlerin hâkimiyet süresine işaret edildiği de söylenmiştir. Söz konusu harfler surelerin isimleri veya benzeri getirilemeyen bir giriş yapılarak insanları aciz bırakmak için meydan okuma anlamı taşımaktadır. En önemlisi ise Allah'ın mukattaa harflerinden muradının ne olduğunu kullarına bildirmeden sadece onları imtihan etmek, inkârcıların durumlarını görmek amacıyla bu harfleri bazı surelerin başında getirmiş olabileceğidir. Şu halde kulların bu harfleri te'vil etmekten geri durup onları müteşâbihattan kabul etmeleri gerekir. Tüm bunlarla Allah güç ve kuvvetini göstermiştir. Bu harfler vasıtasıyla Allah, kendi dilleriyle indirdiği ve Kur'ân'a “beşer sözü”, “uydurma” gibi iddialarda bulunan Arapları aciz bırakmış, kusursuz son

³⁷ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1425/2005), 1/250; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Matbaai-Ebüzziya, 1935), 1/160-162; Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ* (Riyad: y.y., 1381), 17/399; İskender Şahin, “Kuşeyrî ve Mâtürîdî'nin Huruf'u Mukattaa'a Konusuna Yaklaşımı”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 10 (2020), 229.

³⁸ M. Zeki Duman - Mustafa Altundağ, “Hurûf-ı Mukattaa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 18/401-408; Ayrıca bk. İsmail Cerrahoğlu, “Bazı Surelerin Başlangıç Harfleri”, *Diyanet Dergisi* 10/108-109 (Mayıs-Haziran 1971), 165-168.

³⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 1/2-3; Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, ts.), 1/173; Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine* (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996), 70.

⁴⁰ Ebû'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1413/1993), 1/602.

⁴¹ Ebû'l-Bekât Hâfızüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, thk. Yusuf Bideyvi (Beyrut: Dâr-u İbn-i Kesir, 2011), 1/35.

derece mükemmel bir kelamla onlara meydan okumuştur.⁴²

Müfessirlerin konuyla ilgili görüşlerinin benzer ve farklı yönleri olmakla birlikte mukattaa harfleri konusunda tartışmalar tarih boyunca devam etmiştir. Bunun sebebi, yukarıda da ifade edildiği üzere söz konusu harflerin delaleti konusunda Kur'ân'dan ve sünnetten açık delillerin bulunmamasıdır. Ancak bu harflerin ilahi kelamla birlikte zikredilmesinin mutlaka bir sebebi olmalıdır. Öncelikle hurûf-ı mukattaa harflerinin âyet sayılıp sayılmaması onları anlama açısından önem taşımaktadır. Zemahşerî (ö. 538/1144) bu konuyla ilgili uzun açıklamalar yaparak bir kısım mukattaa harfini müstakil âyet kabul ederken bir kısmını kendisinden sonraki âyetin bir parçası mahiyetinde surenin ismi olarak kabul etmiştir.⁴³ Bu durumda surelerin başlarında zikredilen bu harfler âyet sayıldıklarında onlara anlam vermek bakımından nasıl bir yaklaşımın sergileneceği bir başka tartışma konusu olmuştur. Başka bir ifadeyle bu harfleri anlamını sadece Allah'ın bileceği müteşâbih âyetler olarak mı kabul etmeliyiz, yoksa onları Kur'ân'da var olan her âyetin bir mesajı vardır düşüncesinden hareketle tev'il mi etmeliyiz? Bu konuda oldukça farklı görüşler ortaya çıkmış, hemen her müfessirin konuyla ilgili bir yorumu olmuştur. Bikâî ise konuyla ilgili Bakara suresindeki "Elif-lâm-mîm",⁴⁴ Kaf suresindeki "Kâf",⁴⁵ Kalem suresindeki "Nûn"⁴⁶ mukattaa harflerine yönelik değerlendirmeler yapmış, bu âyetleri tefsir ederken müteşâbihler ile mukattaa harfleri arasında bir ilişki kurmaya çalışmıştır. Bununla birlikte o, müteşâbih ile mukattaa harfleri arasında bir ilişki kurmuş olsa da müteşâbih âyetlerin te'vil edilmemesi gerektiği görüşünün aksine, Kur'ân'da geçen yirmi dokuz mukattaa harfiyle ilgili te'vil yapmaktan geri durmamıştır. Onları değerlendirirken çoğu zaman işârî tefsir metodunu kullanmıştır. Bu genel değerlendirme çerçevesinde Bikâî'nin mukattaa harfleriyle ilgili yorumlarını mushaftaki sıraya göre, aynı mukattaa harflerini tek başlık altında, diğerlerini ise müstakil başlıklarda ele alacağız.

2.1. الم (Elif-lâm-mîm)

Kur'ân-ı Kerim'de altı yerde geçmektedir.⁴⁷ Bu hurûf-ı mukataaya ilk dönem müfessirleri mana ve sıfatlarıyla birlikte Allah'ın adı anlamını vermişlerdir. Bununla birlikte Allah'ın indirmiş olduğu her kitabın bir sırrı olduğundan hareketle, Kur'ân'ın sırrının da sure başlarındaki bu harfler olduğunu ileri sürmüşlerdir. İbn Abbas, Ali b. Hüseyin ve Dahhak'tan rivâyetle, hurûf-ı mukattaa olarak bilinen bu harflerin Allah'ın isimlerine buna ilaveten harflerin bir araya getirilmesiyle Allah'ın en büyük ismine işaret ettiğini ifade etmişlerdir.⁴⁸ Bikâî, bu harfleri yorumlarken surenin muhtevasını dikkate alarak anlama yoluna gitmiş ve ilk olarak Bakara suresinde geçen Elif-lâm-mîm'in hikmetini kapsamlı bir şekilde anlatmıştır. Bakara suresinin tefsirine başlarken İbn Kayyim el-Cevziyye'den (ö. 751/1350) nakille harfleri halk (boğaz), lisan (dil) ve şefatân (dudaklar) şeklinde mahreç bölgelerine ayırmış; harflerin çıktığı mahreç bölgelerinden hareketle onlara farklı anlamlar yüklemiştir. "Elif" mahreç itibariyle harflerin çıkmaya başladığı boğazdan, "lam" dilin ortasından, "mim" dudaklardan telaffuz edilmektedir.

⁴² Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Mecdi Baslum (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005), 1/370-372; Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, 1/35.

⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/34-35.

⁴⁴ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 1/68-72.

⁴⁵ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 18/398-401.

⁴⁶ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 20/273-285.

⁴⁷ Bk. el-Bakara 2/1; Âl-i İmran 3/1; el-Ankebût 29/1; er-Rûm 30/1; Lokmân 31/1; es-Secde 32/1.

⁴⁸ Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh b. Yûnus b. İsa b. Abdillâh b. Refî' et-Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423), 25; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm Müsneden an Rasûlillâhi ve's-Sahâbeti ve't-Tâbîn* (Riyad: Mektebetü-Nizâr, 1419/1998), 1/32.

Bu sıralamaya göre “elif” mahreçlerin başlangıcı olduğu için yaratılışın ilkinde, “lam” dilin ortasından çıkması sebebiyle yaratılışın ortasına, “mim” ise mahreçlerin son noktası olması sebebiyle yaratılışın sonuna işaret ettiğini söyleyerek âyeti açıklamıştır. Ayrıca bu harflerle Kur'ân kelimelerindeki mükemmellik ve üstünlüğe dikkat çekildiğini, dolayısıyla onlarda Kur'ân'ın eşi ve benzerinin ortaya koyulamayacağına yönelik bir meydan okuma anlamının olduğunu da söylemiştir.⁴⁹

Bikâî, Âl-i İmran suresinde ise aynı hurûf-ı mukattaa'nın Allah'ın birliğini ispat etmek, onu yüceltmek ve inkârcıların İslam'a tercih ettikleri dünyevi şeylerin fayda sağlamayacağını ilan etmek anlamına geldiğini belirtmiştir. Ona iman ve itaat eden, onun yolundan giden salih kimseleri dünya ve ahirette iyiliklerin beklediğini, onların bu yaptıklarına karşı mükâfatlandırılacağına ifade edildiğine dikkat çekmiştir.⁵⁰

Ankebut suresindeki Elif-lâm-mîm'i yorumlarken Yüce Allah'ın Cibril vasıtasıyla Hz. Muhammed'e gönderdiği Kur'ân'la insanları Allah'a çağırmaya ve birçok sırrı açıklamaya yönelik bir işaret olarak görmüştür. Bu şekildeki bir yorumla Kur'ân'ın sırlarının açıklanacağı ve insanların bu sırlarla ilgili bilgi sahibi olacağına Muhammed suresinin 31. âyetiyle⁵¹ delil gösterildiğini belirtmiştir. Burada “elif”in Allah'a “lam”ın Cibril'e “mim”in ise Hz. Muhammed'e işaret ettiğini zikretmiştir.⁵²

Rum suresinde zikredilen Elif-lâm-mîm'in benzer anlamlarının olduğunu, yaratıcının ilminin ve kudretinin tam olmasıyla vahdaniyetine vurgu yapıldığını ifade etmiştir.⁵³ Yine Lokman suresinde geçen bu harflerin Cebrail vasıtasıyla Allah'ın gönderdiği kelamın daha önceden gönderilenlerden farklı olduğuna işaret ettiğini kaydetmiştir.⁵⁴ Secde suresinde ise bu harflere dair herhangi bir yorum yapmamış, diğer surelerdeki yorumuyla yetinmiştir.⁵⁵

2.2. الْقَمْرَ (Elif-lâm-mîm-râ)

Kur'ân-ı Kerim'de sadece Ra'd suresinde geçmektedir. Bu hurûf-ı mukatta ile ilgili ilk dönem müfessirlerinin birçoğu yorum yapmamıştır. Taberî, Bakara suresiyle birlikte altı surenin başında geçen (Elif-lâm-mîm) harflerine ek olarak Ra'd suresinde eklenen (râ) harfine İbn Abbas'tan rivâyetle “Ben Allah'ım görürüm” anlamını vermiştir.⁵⁶ Bikâî, ise bu harfleri Kur'ân'ın daha önceki kitapların hükmünü ortadan kaldırdığına, Kur'ân'ın hakikatine ve onun müminler için bir hidâyet ve rahmet olduğuna dair deliller bulunduğuna işaret ettiğini söylemiştir.⁵⁷

2.3. الْمَصَّ (Elif-lâm-mîm-sâd)

Kur'ân-ı Kerim'de sadece A'râf suresinin ilk âyetinde geçen bu harflere farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu harfler yerleri ve gökleri yaratan, tüm hükümleri takdir ve tanzim eden hiçbir

⁴⁹ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 1/73-74, 1/79.

⁵⁰ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 4/195-196.

⁵¹ “Sizi deneyeceğiz ki, içinizden cihad edenleri, zorluklara göğüs gerenleri ortaya çıkaralım ve size ait haberleri de (söz ve iddiaları) deneyerek açıklığa kavuşturalım.”

⁵² Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 4/384-385.

⁵³ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 15/1-2.

⁵⁴ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 15/141.

⁵⁵ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 15/226.

⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/405.

⁵⁷ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 10/262.

ortağı olmayan Allah anlamına gelmektedir.⁵⁸ Bikâî ise bu harflere bir önceki En'âm suresiyle irtibat kurarak anlam vermeye çalışmıştır. Önceki surenin sonunda Yüce Allah'ın insanlara kutsal bir kitap indirdiğinin ve insanların o kitaba uymaları gerektiğinin zikredildiğini belirtmiş; Kur'an'ın nüzul sebepleri ve belagat açısından neleri gerektirdiğini bu surede anlatıldığını söylemiştir. Surenin bu şekilde başlamasının önceki surenin sonunda zikredilen kutsal kitabın taşıdığı niteliklerin devamı ve ikmali olarak değerlendirmiştir.⁵⁹

2.4. الراء (Elif-lâm-râ)

Kur'an-ı Kerim'de beş yerde geçmektedir.⁶⁰ Bikâî, ilk olarak Yûnus suresinde geçen bu hurûf-ı mukattaa ile ilgili Vahidî'den (ö. 468/1076) nakil yaparak kıraat âlimlerinin okuyuşlarına değinmiş ve onların okuyuşları arasındaki farklara dikkat çekmiştir.⁶¹ Elif-lâm-râ mukattaa harfini yorumlarken Yunus suresi ve Hûd suresini beraber ele almıştır. Yunus suresinin kutsal kitaba uymayı ve ona sınıksız sarılarak musibetlere karşı sabırlı olmayı öğütleyerek tamamladığını söylemiştir. Ayrıca bu harflerle İslam'ın ilk dönemlerinde çekilen sıkıntılar neticesinde iyiliğe ulaşılacağından bahsedilmiştir. Bikâî Hûd suresinde Elif-lâm-râ ile sureye meydan okuyarak başladığını belirtmiş, Bakara suresine de atıfta bulunarak kitabın niteliklerini açıklamıştır. Kur'an hiçbir şeyin katılıp çıkarılmadığı hükümleri tamamlanmış eksiksiz ve mükemmel bir kitaptır. Bu itibarla Bikâî, Kur'an'ı âyetlerinin benzeri olmayan dil ve belâgat açısından kusursuz, bütün hayırları toplayan büyük bir kitap olarak tanımlamıştır.⁶²

Yûsuf suresinde geçen Elif-lâm-râ harflerini Hûd suresiyle irtibat kurarak değerlendirmiştir. Yûsuf suresinden önce gelen Hûd suresinin sonunda kutsal kitabın hüküm ve hikmetleri Allah'ın elçilerinin insanlara naklettiği bilgilerden bahsedildiğini söylemiştir. Onları inkâr edenlere Yüce Allah'ın "*Onu (Muhammed) kendisi uydurdu" diyorlar öyle mi?*"⁶³ buyurarak cevap verdiğini, o kitabın sadece Allah'ın ezeli ilmi ile nazil olduğunu zikretmiştir. Allah'ın yüceliğine her türlü makamın üstünde oluşuna dikkat çekerek bu harflerle önceki surenin sonunda zikredilen mana arasında irtibat kurarak yorumlamıştır.⁶⁴

İbrâhîm suresinde geçen Elif-lâm-râ mukattaa harfleri ile ilgili Bikâî Kur'an'dan başka bir âyetle bağlamsal bütünlük içerisinde açıklık getirmeye çalışmıştır. Elif-lâm-râ harflerinden "ra" harfine bir aşamadan diğerine geçiş anlamını vermiştir. Bu harfe, yaratılışın içerdiği sırları da dâhil olmak üzere bir aşamadan diğerine geçiş anlamı vermiş ve bu âyetle Hz. İbrahim'in kıssasının anlatıldığına işaret etmiştir. Bu anlamı verirken "*Soyumuzdan, onlara senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları arındıracak bir elçi çıkar rabbimiz! Çünkü kudret ve hikmet sahibi yalnız sensin.*"⁶⁵ âyetini Hz. İbrahim'e hamlederek delil olarak göstermiştir.⁶⁶ Aynı âyetin geçtiği Hicr suresinde ise Bikâî Elif-lâm-râ mukattaa harflerine kutsal kitaptaki âyetlerin yüceliği anlamını vermiştir. Yine benzer şekilde sureler arasındaki geçişlere dikkat çekerek Kur'an'ı bütün iyiliklerin toplandığı, nihai ve mükemmel hakikat kitabı olarak

⁵⁸ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, 1/602.

⁵⁹ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 7/347-348.

⁶⁰ Bk. Yûnus 10/1; Hûd 11/1; Yûsuf 12/1; İbrâhîm 14/1; el-Hicr 15/1.

⁶¹ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 9/62-63.

⁶² Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 9/224-225.

⁶³ Bk. es-Secde 32/3.

⁶⁴ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 10/1-5.

⁶⁵ el-Bakara 2/129.

⁶⁶ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 10/369.

tanımlamıştır. İçerisinde var olan hükümleri mutlak olan, vaat ve tehditleriyle ona karşı şüphe duyanlara mucizevi hükümleriyle galip gelen bir kitap şeklinde yorumlamıştır.⁶⁷

2.5. ح (Hâ-mîm)

Kur'ân-ı Kerim'de altı yerde geçmektedir.⁶⁸ İlk olarak Mü'min suresinde geçen bu hurûf-ı mukattaa ile ilgili Bikâî şu yorumu yapmıştır: Bu âyetle zikredilen rahman, rahim, celil ve kemal sıfatına sahip Yüce Allah'ın Muhammed'e (s.a.v.) ayırdığı hikmeti Kur'ân'dır. Yani Kur'ân bir hikmet olarak Hz. Muhammed'e nazil olmuştur. Bir önceki Zümer suresinin sonunda Allah'ın vaadindeki samimiyeti ve kemali ortaya koyularak bu kitabın Allah'tan olduğu ispat edilmiştir. O, izzet bakımından mükemmeldir, bilgiyle doludur ve mükemmelliğin tüm niteliklerini bir araya toplamıştır.⁶⁹

Bikâî, Fussilet suresinde Allah'ın sıfatlarını saydıktan sonra Hâ-mîm mukattaa harfine Mü'min suresinde olduğu gibi Hz. Muhammed'e indirilen hikmet anlamını vermiş, hikmetin yaratılanları aciz bırakan yönüne işaret etmiştir. Bu harflerle Allah sureye kendisine fayda sağlayan şeyi yapmasını gerektiren ilim ve güç sahibi olan kimse için bir rahmet olduğunu söyleyerek başladığını, rahmetiyle her şeyi kuşatan Allah Teâlâ'nın kitabı ilim bakımından ayrıntılı ve anlaşılır bir şekilde açıkladığını ifade etmiştir. Kâfirlerin Allah'ın âyetlerini yalanlayıp zahiri hayatın geçici eğlencelerine daldıklarını, müminlerin ise Resulün getirdiği dine sınıksız sarıldıklarını, Allah'ın bu şekilde kitapları indirerek ve peygamberler göndererek tüm insanlara merhamet gösterdiğini, hakkında razı olacağı şeyleri yapmalarını emrederek de onlara yol gösterdiğini zikretmiştir.⁷⁰

Zuhruf suresinde de Hâ-mîm mukattaa harfine Allah'ın Muhammed'e vahyettiği hikmet anlamını vermiştir. Allah'ın eşyalara yemin etmesinin onlardaki hikmetlerin büyüklüğünün bir göstergesi olduğunu, bu yeminin büyük hikmetlerin sırlarını dikkate almamız için bir uyarı olduğunu belirtmiştir.⁷¹

Bikâî, Duhân suresinde geçen Hâ-mîm mukattaa harfine yukarıdaki üç surede olduğu gibi Hz. Muhammed'e vahyedilen kitabın hikmeti anlamını vermiştir. Bu hikmetin yaratılışın sırlarını içerdığını, bu sırları açıklamanın tüm insanlığı kıyamete kadar uyarmak isteyen güçlü, melik, Rahman, Rahim ve bir olan Allah'ın bu sureye kitabın hikmetine işaret eden yeminle başladığına dikkat çekmiştir.⁷²

Câsiye suresindeki Hâ-mîm mukattaa harfini yorumlarken bir önceki Duhân suresiyle ilişkilendirerek değerlendirme yapmıştır. Duhân suresi ve daha önce zikredilen surelerde olduğu gibi bu harfe Hz. Muhammed'in devam eden hikmeti anlamını vermiştir. Onda indirilmiş kitabın hikmetiyle oldukça önemli bilgiler, müjdelere, uyarılara, kurtuluş ve mükafatların yer al-

⁶⁷ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 11/2.

⁶⁸ Bk. el-Mü'min 40/1; Fussilet 41/1; ez-Zuhruf 43/1; ed-Duhân 44/1; el-Câsiye 45/1; el-Ahkâf 46/1.

⁶⁹ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 17/2.

⁷⁰ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 17/134-135.

⁷¹ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 17/377-378.

⁷² Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 18/1.

dığını vurgulamıştır. Onları okumakla Hz. Muhammed'e indirilmiş bu kitaptaki hikmetlere şahit olunduğu, bu şekilde yaratılmışların en mükemmelinin diliyle tercüme edilen bu zikri düşünen kimsenin kurtuluşuna işaret edildiğini ifade etmiştir.⁷³

Ahkâf suresinde ise Hâ-mîm mukattaa harfine vaadinden dönmeyen Hz. Muhammed'in doğrulukta en üstün düzeydeki hikmeti, onun kabiliyetini kuşatanların en hikmetlisi anlamı verilmiştir. Bikâî bu surede geçen hurûf-ı mukattaa'nın tefsirinde bir önceki Câsiye suresine atıfta bulunarak kâfirlerin iddialarının ortaya koyulduğunu ve ayrıca iman ehline yapılan hitaptan bahsedildiğini söylemiştir. Bu âyeti yorumlarken Bikâî, "Biz gökleri, yeri ve bunlar arasında-kileri oyun olsun diye yaratmadık."⁷⁴ âyetinde işaret edilen kıyamet gününün gerçekliğine vurgu yapmıştır. Bu gerçeklikle birlikte yüksek makamlar, mevkiiler ve üstün bilgilerin hepsinin kibir vesilesi olmaması gerektiği konusunda uyarıda bulunmuştur. Çünkü kıyamet gününün apaçık bir şekilde Allah'ın bildirmesi ve hükümleriyle ortaya koymasıyla tüm batılların dayandığı temellerin yerle bir olduğunu ifade etmiştir.⁷⁵

2.6. حَمْ عَسَق (Hâ-mîm Ayn-sîn-kâf)

Kur'ân-ı Kerim'de sadece Şûrâ suresinin birinci âyetinde geçmektedir. Bikâî, bu hurûf-ı mukattaa'yı Meryem suresindeki Kâf-hâ-yâ-ayn-sâd ve Â'raf suresindeki Elif-lâm-mîm-sâd harfleriyle bağlantı kurarak yorumlamıştır. Bu hurûf-ı mukattaa'yı Hz. Muhammed'in hikmetinin göstergesi, Meryem suresi ilk âyetinin iki parçaya bölünmüş hali şeklinde açıklamıştır. Bundan dolayı Bikâî Şûrâ suresinin başında geçen hurûf-ı mukattaa'yı iki âyet kabul etmiştir. Â'raf suresinde geçen hurûf-ı mukattaa'nın da bölünerek iki âyet okunmasının mümkün olduğunu ancak bu tercihin yapılmadığını ifade etmiştir. Daha sonra Bikâî, bu âyetlerde geçen harflerin birtakım sırlara işaret ettiğini zikretmiştir.⁷⁶ Harflerin mahreç bölgelerinden hareketle bu sırlara ulaşmaya çalışmıştır. Hâ-mîm'deki "ha" harfinin mahreç bölgesi olan boğazdan, "mîm" harfinin mahreç bölgesi dudağa doğru dilin en uzak kısmından en uç kısmına uzanan birleşimden söz etmiştir. Bu birleşim arasında "ayn" "sîn" ve "kâf" harflerinin mahreç özelliklerini sayarak her birine farklı anlamlar vermiştir.⁷⁷

İslam, ilk dönemlerinde Hz. Peygamber'in etrafında bulunan sınırlı sayıdaki sahabe tarafından kabul görmüş ve zamanla güç kazanarak geniş coğrafyalara yayılmıştır. Bu durum söz konusu hurûf-ı mukattaa'da zikredilen harflerin sıfatlarıyla ilişkilendirilerek anlatılmıştır. İslam dininin ilan edilmesiyle müşriklerin İslam'a karşı saldırıları hızla artmış bu saldırılar sebebiyle Müslümanların sesi bastırılmaya çalışılmıştır. "Ha" harfinden "mîm" harfine Müslümanların yaşamış olduğu zorluklar nedeniyle ilk zamanlardaki ümitsizliklerinin yanında daha sonraki zaman diliminde sıkıntıların aşılacağı müjdesi verilmiştir. Bikâî, özellikle "mîm" harfiyle ilgili daha geniş bir değerlendirme yapmış, "mîm" harfinin telaffuzu esnasında dudakların yumulmasını daireye benzeterek din ehlinin İslam dini etrafında toplanacağına işaret ettiğini ifade etmiştir. Burada harflerin sıfatlarında bulunan yumuşaklık, kuvvet, sertlik, gürlük vb. vasıflardan hareketle İslam'ın ilk dönemlerinde Hz. Peygamberin sahabeyle birlikte çekmiş olduğu

⁷³ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 18/59.

⁷⁴ el-Enbiyâ 21/16.

⁷⁵ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 18/118-119.

⁷⁶ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 17/232-237.

⁷⁷ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 17/232-237.

sıkıntılardan sonra bu zorlu süreçlerin son bulacağı ve İslamiyet'in zamanla güçleneceği şeklinde yorumlanmıştır.⁷⁸

2.7. ق (Kâf)

Kur'ân-ı Kerim'de sadece Kâf suresinin birinci âyetinde geçmektedir. Bikâî, bu hurûf-ı mukattaa ile ilgili “kâf” harfinin her şeyi kuşatan ve süreklilik arz eden Yüce Allah'ın ilmi, kudreti, sahip olduğu yücelik ve süreklilikle hükmün uygulayıcısı olduğuna işaret ettiğini söylemiştir. “Kâf” harfinin mahreç bölgesi olan boğaz, dil ve dudaklardan hareket ederek yorum yapmıştır. Bununla birlikte Harallî'den rivâyetle âyeti yorumlamıştır. Harallî, Kur'ân'ın iki kelimeyle indirildiğini, bu kelimelerin ilkinin “kâf” diğerinin “nûn” kelimeleri olduğunu ifade etmiştir. Ve bu kelimeleri Kur'ân'ı saran ayrı bir güç olarak tanımlanmıştır. Kur'ân'ı saran bu güç onu her türlü tehlikelere karşı korumaktadır. Burada “nûn” suresini de benzerlik açısından değerlendirmeye katan müellif bu sureleri yeryüzünün dış görüntüsüne benzeterak koruma anlamı taşıyan Kur'ân'ın örtüsü olarak da değerlendirmiştir.⁷⁹

2.8. كَهَيِّصَ (Kâf-hâ-yâ-ayn-sâd)

Kur'ân-ı Kerim'de sadece Meryem suresinin birinci âyetinde geçmektedir. Bikâî Meryem suresinde geçen bu hurûf-ı mukattaa da harflerin sıfatlarından hareketle anlam vermiştir.⁸⁰ “Kâf” dilin kökünden çıkarılan bir harftir. Sıfatları hems, şiddet, infitâh, istifâl ve terkiktir. “Hâ” boğazın alt kısmından çıkarılan bir harftir. Sıfatları hems, rihvet, infitâh, istifâl ve terkiktir. “Yâ” dilin ortasından damağın üst kısmından çıkarılan bir harftir. Sıfatları cebr, beyniyye, infitâh, istifâl ve terkiktir. “Ayn” boğazın ortasından çıkarılan bir harftir. Sıfatları cebr, beyniyye, infitâh, istifâl ve terkiktir. “Sâd” dilin ucunun dişlerin iç kısmına dokundurulmasıyla çıkarılan bir harftir. Sıfatları itbâk, isti'la, rihvet, hems ve safirdir.⁸¹ Bikâî bu harfleri tefsir ederken harflere ait olan sıfatlardan yola çıkarak geniş yer ayırmıştır. Harflerin taşımış oldukları benzer ve farklı özelliklerden hareketle yorumlarda bulunmuştur.⁸² Bu harfler Allah'ın isim ve sıfatlarına işaret edecek şekilde açıklanmıştır. Örneğin “kaf” harfi Kebir/büyük veya Kerim/cömert, “hâ” harfi, Hâdî/hidâyete erdiren, “yâ” harfi Yâ men Yücîru/ey yardıma koşan, “ayn” harfi Alîm/bilen, Aziz/güçlü veya Âdil/adaletli, “sâd” harfi ise Sâdık/Sözünde doğru olan şekilde yorumlanmıştır.⁸³

Görüldüğü üzere Bikâî, Meryem suresinin başında zikredilen harflerin sıfatlarını sayarak harflere anlam vermiştir. Bu mukattaa harfleriyle surede bahsedilen Allah'a yönelmiş ehl-i imanın siyasi güce zamanla ulaşacağı anlamını çıkarmıştır. Nitekim İslam davetinin başladığı dönemde inananların her açıdan güçsüz oldukları, “kâf” harfinin sıfatlarıyla ilişkilendirilerek anlatmaya çalışmıştır. “Hâ” harfi ile Müslümanların birtakım sarsıntılar ve zorluklar geçireceği, “yâ” harfi ile Allah'a inananlar ve onun yolunda olanların kuvvet bulmaya çalışacağı, “ayn” ve

⁷⁸ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 17/232-237.

⁷⁹ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 18/398-401; Ayrıca bk. Abdullah Aygün - Ahmet Yaşar Güneş, “Bikâî'nin Hurûf-ı Mukattaa'yı Mahreç ve Sıfatlarına Göre Yorumlaması,” *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24 (Aralık 2023), 145-177.

⁸⁰ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 12/167; Kara, *Burhanuddin Ömer b. El-Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 345.

⁸¹ Bk. Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2015), 113-126.

⁸² Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 12/167.

⁸³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/137-142

“sad” harfleriyle bu kuvvetin kemale ermesine ve İslamiyet’in geniş coğrafyalara yayılmasına işaret edildiğini söylemiştir.⁸⁴

2.9. ن (Nûn)

Kur’ân-ı Kerim’de sadece Kalem suresinin birinci âyetinde geçmektedir. Bikâî bu hurûf-ı mukattaa ile ilgili oldukça kapsamlı bir açıklama yapmıştır. “Nûn” kelimesini ışık, ateş, eşyanın ve tabiatın görünüşü, bilgisi ve idrakiyle anılan şeye verilen isim olarak tanımlamıştır. Hz. Ebubekir’den rivâyetle her kitabın bir sırrı olduğunu, Kur’ân’ın sırrının da bu harfler olduğunu ve bunların anlamlarını onları bir araya getirenlerden başka kimsenin bilemeyeceğini söylemiştir.⁸⁵ Hayat kaynağı olan suyun Allah’ın isminin çıkış yolundan işaret ettiği şeylerin, sıfatlarının ve ilminin bir delili olduğuna işaret etmiştir. Aynı zamanda Nûn harfinin mahreç bölgesinden hareketle âyete farklı anlamlar vermiştir.

Harfin mahreç bölgesinin telaffuz açısından en kolay ve hafif olan dilin uç kısmı olduğuna işaret ederek bu kullanımla sözün başlangıcı olan vahiy anlamı taşıdığını söylemiştir. Yine harfin taşıdığı yumuşaklık, açıklık ve gunne sıfatlarından hareketle surenin amacı olan ilimle bağlı olduğunu vurgulamıştır. İlimin açıklanmasının sır ve sırlarının açığa çıkarılması ve yayılması anlamı taşıdığını düşünmüştür. O, ilim ve idrakte eşyanın hakikatlerinin ortaya çıkmasının sağlandığını, âlemlerin en üst ve en aşağısında yaratılana vâkıf olunduğunu dile getirmiştir. Daha önce ele aldığımız üzere Bikâî bu harfin “kâf” harfine benzerliğine vurgu yapmıştır. Bu iki harfin bir maddenin ortaya çıkmasına sebep olan şeyin adı olduğunu ifade etmiş, “*Biz bir şeyi murat ettiğimizde sözümüz “ol!” demekten ibarettir, o da hemen oluverir.*”⁸⁶ âyetini delil olarak göstermiş ve dolayısıyla bu iki harfe yaratma anlamı da vermiştir.⁸⁷

2.10. ص (Sâd)

Kur’ân-ı Kerim’de sadece Sâd suresinin birinci âyetinde geçmektedir. Bikâî, bu hurûf-ı mukattaaayı tefsir ederken bir önceki Sâffât Suresine atıfta bulunarak kısa bir değerlendirme yapmıştır. Sâffât suresinin sonunda Allah yolunda mücadele edenlerin farklı gerekçelerle zaferleri gecikse bile galip olacakları, sonunda zafere ulaşacakları zikredilmektedir. Yine aynı suresinin sonunda emredilen Hz. Peygamberin, isyankârları hak olana çağırması neticesinde mutlak zafer müjdelenmektedir. Bikâî, bu hurûf-ı mukattaaaya hâlihazırda Müslümanlarda var olan güçsüz ve zayıf durumun istikbalde zaferin gerçekleşmesine engel olmayacağı anlamını vermiştir. Aynı zamanda “sâd” harfini mahreç bölgesinin dilin ucu ve alt iki kıvrımın kökenleri arasında olduğu için fısıltı, yumuşaklık vb. özelliklerden hareketle yorumlamıştır. Allah’ın kemâl sıfatlarını, Allah’ı bilen ve tanıyanları kuşatması bakımından hamd ve övgünün en son derecesi olan Allah’ın ismine işaret ettiği anlamını vermiştir.⁸⁸

2.11. ط (Tâ-hâ)

Kur’ân-ı Kerim’de sadece Tâhâ suresinin birinci âyetinde geçmektedir. Bikâî, bu hurûf-ı mukattaaaya gaybı tam anlamıyla kavrayan Allah’ın tüm isimlerinin gaybda toplandığı gibi, müttakiler için hidâyet ve kurtuluşun gerçekleşeceği anlamını vermiştir. İlk âyete bu anlamı

⁸⁴ Bikâî, *Nazmü’l-Dürer*, 12/255.

⁸⁵ Bikâî, *Nazmü’l-Dürer*, 20/274; Ayrıca bk. Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi’l-Kur’ân*, 1/172-173.

⁸⁶ en-Nahl 16/40.

⁸⁷ Bikâî, *Nazmü’l-Dürer*, 20/273-285.

⁸⁸ Bikâî, *Nazmü’l-Dürer*, 16/321-323.

verdikten sonra âyetin anlam içeriğiyle ilgili gördüğü muhacirleri himaye eden ve Hz. Peygamber'in davetini kabul ederek Müslüman olan Habeşistan kralından bahsetmiştir. Onların Müslümanlığı kabul etme sürecinde Müslümanlarla olan diyalogları ve başlarından geçen olayları anlatarak hidâyete nasıl ulaştıklarını bu âyetin açıklamasında örneklendirmiştir.⁸⁹

2.12. طس (Tâ-sîn)

Kur'ân-ı Kerim'de yalnızca Neml suresinin birinci âyetinde geçmektedir. Bikâî, bu mukattaa harfiyle ilgili şu şekilde bir değerlendirme yapmıştır: “Bu mukattaa harfi, İsrailoğulları'na gönderilen peygamber ve aynı zamanda hükümdar olan Hz. Süleyman'ın Beyt-i Makdis'i (Mescid-i Aksâ) inşa etmesiyle inananların duyduğu mutluluğu ifade etmektedir. Bu harf, kutsal ve dokunulmaz kılınan Beyt-i Makdis'in varlığından duyulan mutluluğa işaret etmektedir. İsrailoğullarının haddi aşmaları ve adaletsizliğin oldukça yaygınlaşması neticesinde Allah Hz. Musa ile onları Firavun ve askerlerinin zulmünden kurtarmıştır.” Bikâî bu âyette Tâ-sîn harfine “mîm” harfinin eklenmemiş olmasını Firavun'un boğulma emrinin verilmemiş olmasına bağlamış, Allah'ın ilim ve hikmetinin göstergesi olarak yorumlamıştır. Yine Bikâî âyetin yorumunda İsrailoğullarının Kur'ân'ın sihir ve şiir olduğunu ileri sürmeleri, onun Allah katından olmadığı gibi birtakım şüphelerinin önceki Şuarâ suresinin son kısımlarında reddedildiğini ifade etmiştir. Bu iddialara Neml suresinin ilk âyetinde geçen bu hurûf-ı mukattaa ile cevap verildiğini, Kur'ân'ın her türlü şüpheden arındırılmış bir kitap olduğunun vurgulandığını zikretmiştir.⁹⁰

2.13. طسم (Tâ-sîn-mîm)

Kur'ân-ı Kerim'de iki yerde geçmektedir.⁹¹ Şuarâ suresinin ilk âyeti yukarıda ele aldığımız Tâ-sîn harflerine “mîm” harfi eklenerek inzal olmuştur. Bikâî, Neml suresinde de ifade ettiği üzere bu âyetin İsrailoğullarının kurtuluşuna işaret ettiğini belirtmiştir. Bu surede Firavun ve askerlerinin boğularak öldürülmesi neticesinde İsrailoğullarının yaşadıkları sıkıntılardan ve belalardan kurtulduklarına dair delillerin olduğunu vurgulamıştır. Allah'ın nazil ettiği bu hikmetli âyetleriyle hak din ile batılı birbirinden ayırıp tüm insanlara hakikati öğrettiğine işaret etmiştir.⁹²

Bikâî, Kasas suresinde de aynı harflerin zikredildiği âyette geçen harflere bazı anlamlar vererek yorum yapmıştır. Saflık ve güzel kokularla sıfatlandığı “ط” (ta) harfiyle İsrailoğullarının oldukça uzun süren sıkıntılarının sonra büyük bir kurtuluşa erdiğine, “sîn” harfiyle Tûr-i Sîna dağında işitilen vahye, “mîm” harfiyle Yüce Allah'ın ihsan ettiği lütfâ işaret edildiğini kaydetmiştir.⁹³

2.14. يس (Yâ-sîn)

Kur'ân-ı Kerim'de sadece Yâsîn suresinin birinci âyetinde geçmektedir. Bu mukattaa harfine Bikâî benzetmeler yaparak çeşitli anlam vermiştir. Bu âyette zikredilen “yâ” ve “sîn” harflerinin alfabe de bulunan dağınık harfleri toplayan Kur'ân'ın direği niteliğinde olduğunu

⁸⁹ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 12/258-266.

⁹⁰ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 14/122-123.

⁹¹ eş-Şuarâ 26/1; el-Kasas 28/1.

⁹² Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 14/2-3.

⁹³ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, 14/234.

ifade etmiştir. Ayrıca bu iki harfin ebced hesabıyla karşılıklarını hesaplamıştır. “Yâ” harfinin yüksek sesle başta olmasını ve “sîn” harfinin yumuşaklığıyla sonradan gelmesini sert olan taş-tan yumuşak suyun çıkmasına benzetmiştir. Suyun sert ve aynı zamanda mukavemetli olan kayanın içerisinden herhangi bir çaba harcamadan kendiliğinden ortaya çıktığını belirtmiştir. Bu iki harfle ilgili bu benzetmeden yola çıkarak âyetin manasının sıkıntıdan sonra rahatlamının geleceğine işaret olarak yorumlamıştır. Ayrıca Bikâî, harflerin mahreç bölgelerinden hareketle âyete anlam vermiştir. “Yâ” harfinin mahreç bölgesi itibariyle dilin ortasından, “sîn” harfinin ise dilin kenarından çıktığını, bu iki mahreç bölgesinin birçok harfin yörüngesinde yer aldığını ve bu açıdan bakıldığında onların merkezi/kalbi niteliği taşıdığını ifade etmiştir. Dolayısıyla Yüce Allah’ın bu âyette iki harfi yaratılmışların/âyetlerin kalbi anlamında bir sır olarak kullandığını belirtmiş, kalb olarak zikredilen sırrın mahiyetini her şeyin özü ve özeti olarak yorumlamıştır.⁹⁴

Bikâî, Kur’ân-ı Kerim’de geçen yirmi dokuz hurûf-ı mukattaanın hepsini te’vil etmiş ve onlarla ilgili kendi görüşünü ortaya koymuştur. Başta ifade ettiğimiz üzere Kur’ân âyetlerinin anlaşılması ve yorumlanması konusundaki görüşünü destekler nitelikte çabası söz konusudur. Hurûf-ı mukattaanın müteşâbihle olan ilişkisine yüzeysel olarak Bakara suresinde değinmiştir. Konuyla ilgili görüşünde hurûf-ı mukattaayı müteşâbihle bir arada zikretmesine rağmen, mezkûr âyetlerle ilgili farklı açılardan değerlendirmeler yaparak muhtemel anlamları tespit etmeye çalışmıştır. Genel olarak harflerin mahreç bölgelerinden hareket ederek ilgili surede geçen harflerin sıfatlarından birtakım yorumlar çıkarmıştır.

Sonuç

Müteşâbih ve hurûf-ı mukattaa konusunda Bikâî’nin yaklaşımını ortaya koyduğumuz çalışmamızda nakledilen rivâyetler ve müfessirlerin yorumlarında benzer ve farklı yönlerin olduğu görülmüştür. Müteşâbih konusunda Âl-i İmrân suresi 7. âyetin yorumlanmasında nüzul dönemi ve sonrasında ortaya çıkan farklılıklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Özellikle erken dönem rivâyetlerinden ulaştığımız Hz. Aişe ve Hz. Ömer’in müteşâbihin te’vil edilmemesi konusundaki yaklaşımının sonraki asırlarda etkisini kaybettiği gözlenmiştir. Nitekim zamanla müteşâbihi te’vil etme konusunda müfessirlerin büyük oranda ittifak ettiği bir bakış açısının geliştiği anlaşılmıştır. Müteşâbih âyetleri te’vil etme hususunda ittifak eden müfessirler arasında olan Bikâî’nin, konuya farklı bir boyut kazandırdığı dikkatimizi çekmiştir. Müteşâbihlerle ilgili verdiği örnekler baktığımızda anlamı kapalı veya mecâzî anlamda kullanılmış âyetleri müteşâbih olarak kabul ettiğini görmekteyiz. Kanaatimizce âyetlerin zahiri anlamlarına bağlı kalarak yorum yapmayı temel sorun olarak görmektedir. Buna dayanarak Bikâî, Tevrat ve İncil’deki bozulmanın sebebini âyetlere bu şekilde yaklaşmadan kaynaklandığını ileri sürmektedir.

Müteşâbihlerle ilgili te’vil yapmanın gerekliliğine inanan müellif Allah’ın Kur’ân’da murad ettiği mananın insanlar tarafından anlaşılması gerektiğini düşünmektedir. Nitekim Kur’ân’da yirmi dokuz surenin başında zikredilen mukattaa harflerini de bu düşünceyle ele almıştır. Eserin tamamında yaptığımız çalışmada sadece Bakara suresindeki “Elif-lâm-mîm”, Kaf suresindeki “Kâf”, Kalem suresindeki “Nûn” mukattaa harflerine yönelik değerlendirmeler yaparken müteşâbih ile mukattaa harfleri arasında bir ilişki kurmaya çalışmıştır. Secde suresinde geçen “Elif-lâm-mîm” ile ilgili hiç yorum yapmamıştır. Her ne kadar sure başlarında

⁹⁴ Bikâî, *Nazmü’l-Dürer*, 16/87-89.

bulunan bu harfleri yorumlarken çok az müteşâbih ilişkisi kurmuş olsa da bu harfleri tek tek te'vil etmiştir. Bu çabasından açık bir şekilde anlaşılacaktır ki hurûf-ı mukattaa'nın manaları kapalı dahi olsa her asırda bu harflerin okuyucuya iletebileceği bir mesaj vardır. Nitekim Bikâî, hurûf-ı mukattaa harfleriyle ilgili çıkarımlarda bulunarak belirli anlamlara ulaşmıştır. Bu çıkarımları yaparken âyetlerde zikredilen harflerin özelliklerinden hareketle ebced hesapları yaparak muhtemel manalarını tespit etmeye çalışmıştır. Mukattaa harflerine anlam verirken zaman zaman bir önceki surenin sonunda geçen konularla bağlantı kurarak çeşitli çıkarımlarda bulunmuştur. Bu itibarla sureler arası anlam ilişkisine oldukça önem göstermiş, her bir hurûf-ı mukattaa'ya tek bir anlamla yetinmeden farklı anlamlar vermiştir. Tespitimize göre Bikâî hurûf-ı mukattaa'yı müteşâbih âyetlerden saymış ve onları te'vil etme yoluna gitmiştir. Bu itibarla hurûf-ı mukattaa harflerine Allah, Cebrail, Hz. Muhammed gibi isimler vermiştir. Bununla birlikte Allah'ın varlığı, birliği isim ve sıfatları aynı zamanda bu sıfatların yansıması olan yaratma kudretinin devamlılığı şeklinde yorumlamıştır. Rahim, celil ve kemal sıfatına sahip Yüce Allah'ın Hz. Muhammed'e bir hikmet olarak indirdiği kitap olarak kabul etmiştir. Hikmetle indirildiği kitabın sırlarını açıklamaya dönük işaretler olarak değerlendirmiştir. Bu kitabın daha önce indirilenlerden farklı olduğu vurgusunu yapmış, dolayısıyla Kur'ân âyetlerine hiçbir şeyin eklenip çıkarılmadığı, âyetlerin dil ve belagat açısından kusursuz olduğu anlamını çıkarmıştır. Bu kusursuzlukla birlikte Kur'ân'ın müminler için hidâyet kaynağı oluşuna dikkat çekmiştir. Sonuç olarak Bikâî hurûf-ı mukattaa ile ilgili bu yorumları yaparken Kur'ân'ın insanı aciz bırakan yönlerine değinerek, en doğrusunu Allah'ın bileceğine iman etmenin gerekliliğine işaret etmiştir.

Kaynakça

- Apa, Enver. “Müteşâbih Ayetler Kavramı Hakkında Tarihi ve Semantik Bir İnceleme”. *AÜİFD* 43/2 (2002), 151-168. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000092
- Aygün, Abdullah – Güneş, Ahmet Yaşar. “Bikâî'nin Hurûf-ı Mukattaayı Mahreç ve Sıfatlarına Göre Yorumlaması”. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (Aralık 2023), 145-177. <https://doi.org/10.51553/bozifder.135733>
- Beyzâvî, Nâsîrüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'r Reşîd, 1421/2000.
- Bikâî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn. *Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyât ve's-Süver*. 22 Cilt. Kahire-Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Bazı Surelerin Başlangıç Harfleri”. *Diyanet Dergisi* 10/108-109, (Mayıs-Haziran 1971), 165-168.
- Çakır, Numan. *Kur'ân'da Hurûf-ı Mukattaa*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020.
- Çalışkan, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2015.
- Demirci, Muhsin. *Kur'ân'ın Müteşâbihleri Üzerine*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2023.
- Duman, M. Zeki - Altundağ, Mustafa. “Hurûf-ı Mukattaa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/401-408. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî. *Tehzîbu'l-Luğa*. thk. Muhammed 'Avd Mir'ab, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullâh ed-Deylemî. *Meâni'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983.
- Fîruzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhît ve'l-kabesü'l-vasît el-câmi' limâ zehebe min luğati'l-'Arab şemâtî't*. thk. Muhammed Naim el-Arkusi. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2005.
- Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm müsne'den an rasûlillâhi ve's-sahâbeti ve't-tâbiîn*. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü Nizâr, 1419/1998.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. nşr. Abdullah Ali el-Kebîr, Kahire: Daru Sadır, 1993.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*. Kahire: y.y., 1973.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin. *Mecmû'u'l Fetâvâ*. Riyad: y.y., 1381.
- Kara, Necati. *Burhânüddîn Ömer b. El-Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981.

- Kara, Necati. "Nazmü'd-düer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/463-464. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Kiraz, Celil. "Mukâtil b. Süleyman'ın Muhkem ve Müteşâbih Anlayışı". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/1 (2011), 95-110.
- Kitabı Mukaddes*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1969.
- Koç, Mehmet Akif. *Tefsir el Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Mecdi Baslum. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *et-Tefsîrû'l-Kebîr*. 5 Cilt. Beyrut: Daru İhyai Turasil Arabi, 1423/2002.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kutubi'l Arabiyye, 1431/2010.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd. *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*. thk. Yusuf Bideyvi. 3 Cilt. Beyrut: Dâr-u İbn-i Kesir, 2011.
- Radî, Şerif. *Kur'an Mecazları Telhîsu'l Beyân fî (an) Mecâzâtü'l-Kur'ân*. çev. İsmail Durmuş. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Şam: Dâru'l-Kalem, 1430/2009.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-Gayb*. 16 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1433/2012.
- Semerkindî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Bahru'l-Ulûm*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1407/1974.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *ed-Dürrü'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1432/2011.
- Şahin, İskender. "Kuşeyrî ve Mâtürîdî'nin Huruf'u Mukatta'a Konusuna Yaklaşımı". *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 10 (2020), 227-251. <https://orcid.org/0000-0002-0535-5762>
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-kur'ân*. 24 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hicr, 1422/2001.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmiu'l-kebîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Türcan, Galip. "Mâtürîdî'ye Göre Muhkem ve Nüteşâbih Âyetler". *Milel ve Nihal* 7/2 (2010), 277-294.
- Tüsterî, Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh b. Yûnus b. İsâ b. Abdillâh b. Refî'. *Tefsîru't-Tüsterî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Müteşabih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/204-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*. 8 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1979.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vücûhi’t-te’vîl*. 6 Cilt. Beyrut: Dar-al Merefah, 1430/2009.

Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. Kahire: Mektebetü-Dâri’t-Türâs, ts.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s)

Mehmet AKIN

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledges that received not external funding support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The author declares that he have no competing interests.